

ПРОСВЕТНОТО ДЕЛО В СВИЩОВ ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО

Лъчезар Георгиев

Зараждането на просветното дело в Свищов не е самоцелно, а подчинено на общия развой на големия български град през възрожденската епоха. То идва да удовлетвори острата нужда на значителния брой свищовски търговци и занаятчии от начетени и мислещи за българското и българския род личности. Съществуващите по него време килийни училища – в края на XVIII и началото на XIX в. изостават от изискванията на този интензивен период в българската история.

Първи пробив в посоката на борбата за ново образование прави свищовецът Филип Сакеларевич, жител на австрийската столица Виена, който с дарените през 1812 г. за училищата в родния си град 19 000 форинта е първият българин, направил крупно дарение и инвестиция за новото българско просветно дело. Това дарение е показателно и с това, че още в началото на XIX в. в оживения дунавски град има голяма охота за образование и желание за доразвиване системата на съществуващите частни килийни училища. Едно такова училище е отк-

рито през 1813 г. в метоха на Хилендарския манастир при църквата „Св. св. Петър и Павел“ от пристигналия тук Неофит Хилендарски – Бозвели. Две години по-късно от Мелник в Свищов по покана на местни влиятелни граждани идва високообразованият даскал Емануил Васкидович. Тук той открива през 1815 г. първото българско светско училище. Обучението в него се води и на гръцки, но основният език е българският¹. Отначало училището се нарича от основателя си, а и в някои по-късни изследвания „Преображенско“. В заведението през 1824 г. училищен кондик Васкидович назовава училището си славянобългарско². Към същата година учениците са 45, но около 1832 г. те се увеличават на 120. Обучавани са предимно от Васкидович, като известно време при него помощник „дидаскал“ е Неофит Хилендарски – Бозвели³. Това става около 1832 г. А през 1844 г. училището на Васкидович вече има четирима учители. В издаденото в съавторство с Неофит Бозвели „Славеноболгар-

ское детеводство“ Емануил Васкидович е отбелязан като учител в елиногреческото училище. Неколккратно той прави опити за построяване на нова училищна сграда. След предприетите пътувания до Букурещ и Виена успява да намери помощи от живеещите там свищовски търговци. С убеждаващото си красноречие той успява да накара местните жители да се включат с помощи, труд и материали в постройката на новата училищна сграда. През 1832 г. тя е завършена частично. Васкидович за пръв път създава и училищно настоятелство. То поема грижите за издръжката. По този начин проблемите на българското училище за пръв път придобиват широк обществен характер. Със своите волни пожертвования свищовци осигуряват нормално функциониране на това първо в страната светско учебно заведение⁴.

До 1930 г. училището на Васкидович е едностепенно, а през следващите години обучението се извършва в долна степен – с тригодишен елементарен курс, и горна степен – с четиригодишен курс при по-сложен учебен процес. Изучава се четене, писане, граматика, аритметика, история, катехизис, писмоводство, гръцки език и т. н.⁵

В това училище обучението се извършва по новия „взаимен метод“ на обучение. Причината за голямата посещаемост и популярност на това учебно заведение се

крие в неговия демократичен характер по отношение на достъпа на деца от трудовите слоеве на българското население. Според Иван В. Гунев, ако Берон е първият популяризатор на взаимния метод в България, никак не е пресилено да се приеме, че Васкидович е първият практически осъществител на този метод в училищната практика⁶. От своя страна Жечо Атанасов в новото изследване „История на педагогиката и българското образование“ отбелязва, че Васкидович „постепенно добавя нови елементи в процеса на обучение, като разширява образователното присъствие на славянската култура“⁷.

Училището на Васкидович е съществен принос към българското образование през Възраждането. По негово настояване се построява първата сграда, предназначена специално за училище. За пръв път в него работи преподавател, който се издържа единствено с учителската си професия. Самият учител заедно със своя подидаскал Неофит Бозвели стават първите издатели на забележителната учебно-енциклопедична поредица „Славеноболгарское детеводство“ (1835). През 1820 г. е поставено началото на първата у нас светска училищна библиотека лично от Ем. Васкидович⁸.

След организираната от гръкоманите клеветническа кампания срещу него, заслужилият и уважа-

ван от населението учител се при-
нуждава през август 1847 г. да на-
пусне училищната стая и близо две
години остава без работа. От есен-
та на 1849 г. до есента на 1853 г.
учителства в Плевен, но още съща-
та година се завръща в Свищов, къ-
дето участва в учредяването на пър-
вото българско читалище през зи-
мата на 1856 г. Умира в крайна бед-
ност на 30 септември 1875 г.

Тъй като Емануил Васкидович
преподава гръцки език, който е улес-
нявал бъдещите свищовски търгов-
ци в посредническата им дейност с
Гърция и Влашко, до трийсетте го-
дини на миналия век училището му,
разположено в Горната махала на
града, се е ползвало със завиден ав-
торитет и дори с подкрепата на
търговския гръцки владика Илари-
он. По-късно обаче жителите на
Долната махала решават да осно-
ват училище изцяло с преподаване
на български. Според съвременни-
ка на тези събития Васил Манчев
(Манчов) организирането на това
училище става „причина и ядка“, за
да се „предприеме възраждането на
българския език“⁹. Най-голям дял
за това има установилият се в Сви-
щов учител Христки Павлович,
който „събужда заспалите българи
по тия места“ с възраждането на
родния език¹⁰.

Учителят Христки Павлович
(1804–1848), родом от Дупница и
възпитаник на Рилския манастир,
получава и допълнително образова-

ние при високообразовани гръцки
учители в Мелник и Сяр, Македо-
ния. По настояване на свищовски-
те първенци начело с Димитър
Станчоолу той е поканен в Свищов
да организира училището в Долна-
та махала, известно още като Пет-
ропавловско училище в Долната
махала. Тук новият учител от 1831
до 1841 г. преподава в построена
преди идването му и добре уреде-
на училищна сграда. Самият Хрис-
таки Павлович нарича училището
си славяноелинско, което означава,
че в него е преподавал и гръцки
език. Добре подготвен, той е типич-
ен представител на универсализ-
ма на българския учител от Въз-
рожденската епоха – преподава
българска граматика и история,
катехизис, аритметика, география,
риторика, логика, богословие, сла-
вянски и гръцки език. Това негови-
те ученици изучават в горната
степен, която според самия Павло-
вич е „главно училище“ за разлика
от долната степен, където обучени-
ето се реализира по взаимоучител-
ния метод¹¹. Така той доразвива
идеите на Васкидович и създава
първообраз на бъдещата прогим-
назия. Голям плюс на новия препо-
давател е авторството му на реди-
ца учебници и други трудове, а осо-
бено на „Царственик или История
болгарская“. Така за кратко време
Христки Павлович спечелва ши-
рока популярност в цялата страна¹².
То има светски, изцяло български

характер. Изследователят на живота и делото на видния български учител, свищовският учител и общественик Иван Венков Гунев в непубликуваните си проучвания дава висока оценка на Христки Павлович, като оспорва някои твърдения на Васил Априлов в „Денница ново-болгарского образования“ (Одеса, 1841) за славянобългарския характер на свищовското училище на Хр. Павлович и за твърде късната година – 1836, която според автора на „Денница“ е била повратна за неговото развитие.

Училището се ползва с широка известност, оставяйки трайна диря със своите възпитаници-книжовници: Теодор Хрулев, Петър Давидов, Никола Козлев, Петър Калянджиев, Андрей Робовски, Никола Михайловски, Иван Кършовски, Христо-дул Костович, Златан Груев (сливенски митрополит Серафим)¹³. Едва през 1841 г. Павлович напуска Петропавловското училище, като се премества да живее и да преподава в горната махала, създавайки Свети Николкото училище, по името на тамошната църква. На първо време училището се помещава в черковни стаи, но след настойчивите усилия на Павлович е построено четиристайно училище, запазено до днес като филиал на градския исторически музей „Алеко Константинов“¹⁴.

За състоянието на учебното дело в Свищов през Възраждането

черпим сведения от споменатата по-горе автобиография на Григор Д. Начович: „Свищов беше разделен на три махали: крайната, среднята, наречена и гръцката, и долната. Всяка от тия махали имаше свое училище, но среднята и крайната бяха под едно управление и дълги години баща ми беше техен епитроп. Неговото епитропство се състоеше да намира средства за поддържане на учителите и тяхното избиране и назначение зависяше от по-интелигентните граждани в махлата... Училищата се поддържаха от доходите на църквата и на недвижимите имоти. Няколко заможни лица бяха завещали такива имоти за тия учебни заведения. Често обаче тия доходи се указваха недостатъчни, но баща ми не отказваше никога да улесни учителите, ако и училищната каса да се случваше често праздна. Той авансираще нужните суми и после ги диреше от по-заможните граждани. На края на годината той свикваше тия граждани, показваше им сметките и те разхвърляха дефицита на махленците. По някога имаше и препирни, но края беше всякога благополучен. Всички желаеха да има градът добри училища и затова не отказваха накрая лептата, която им се налагаше.“¹⁶

В спомените си Григор Начович отбелязва, че отначало е учил при даскал Димитраки, по-късно при даскал Георги Казака – вероятно

учителят от руски произход Георги Михайлович Владикин, който имал талант в рисуването. За ученическите си години при Емануил Васкидович Начович разказва, че е говорел и пишел добре български, но „откъм науките беше свършено бос“¹⁷. Уроците се наизустявали, а който сбъркал, Васкидович го наказвал с пръчката. Много по-добри са спомените на Начович от учителя Васил Манчович (Манчев), който владее добре предмета си и умее да насажда знания с полза за бъдещия живот. По-нататък авторът на автобиографичните бележки изразява положителното си отношение към преподавателите Никола Касапски и Петър Ангелов, при които учи след преместването си в Долната махала на града¹⁸. Но и тук старателният ученик се сблъсква със своенравната практика на преподаващите. Тетрадките на Касапски, по които се преписват уроците от всички ученици, са писани по стария правопис, докато пък при даскал Ангелов те са длъжни да следват неговия собствен фонетичен правопис. „Науките, които ни се преподаваха – пише Григор Начович, – бяха българска граматика и упражнения в български език; славянска и френска граматика и преводи от тия езици, българска история, аритметика и упражнения.“¹⁹

В случая Начович има предвид високообразования учител Никола Хр. Касапски (неизв.–1879) от Ка-

лофер, възпитаник на Филологическия отдел на Ришельовския лицей в Одеса, преподавател по френски език (1855) в Свищов, сътрудник на „Цариградски вестник“, сп. „Любословие“, сп. „Български книжици“ и преводач от руски на учебници за православното християнско обучение в училищата²⁰. Другият учител на Начович – Петър Ангелов (1829–1886), учи в края на четиридесетте години и началото на петдесетте години в Киев гимназия и Историческо-филологическия факултет на университета „Св. Владимир“, след което през 1856 г. се завръща в родния си град Свищов и цели 23 години учителства там, уважаван от местните жители. През Освободителната руско-турска война е преводач, а в 1879 г. е делегат в Учредителното събрание. Петър Ангелов усъвършенства обучението в дунавския град, като въвежда гимназиалните руски програми. Преподава френски език. Спечелил доверието на населението, през 1871 г. бива определен за представител на Свищов в Цариградския църковен събор²¹.

Значителни заслуги към развитието на възрожденската образователна система в Свищов има високообразованият учител от дунавския град Васил Данилов Манчев (Манчов) – (1823–1906). Учил при свищовските учители Георги Владикин, Емануил Васкидович, Иван (Йован) Стоянович Мерданчина

и възпитаник на елитни училища в Букурещ и Цариград, през 1856–1859 г. и 1866–1867 г. преподава в родния си град предимно френски език. Ползва се с авторитет между съгражданите си. Става един от учредителите на свищовското читалище (1856). През декември 1857 г. предотвратява погром над християнското население на града от страна на свищовските турци, разярени, че българите искат за закачат камбана на църквата „Св. Преображение“²². Книжовник, участник в националноосвободителните борби, заточеник, учител в Македония, навсякъде той живее с мисълта за просвещението и освобождението на отечеството си.

Наред с Васил Манчев, Петър Ангелов в Петропавловското училище в Долната махала на Свищов преподават още копривщенецът Найденов, Стоянов, загинал през 1876 г. като участник в Априлското въстание, и Васил Николов, покъсно депутат в Учредителното събрание в 1879 г.

В средномахленското „Преображенско училище“ преподават учителите Христати Филипов, Георги М. Владикин, Никола Касапски, Георги Боров, Петър Дечев, Игнат Дечев, Игнат Иванов, Илиа Христов, Коста Златарев, А. Попов-Съйков, Христофор Захариев. Повечето от тях имат добра професионална подготовка и усъвършенстват просветното дело в дунавския

град. Дълго време между училищата в двете махали – Петропавловското и Преображенското, съществува неразбирателство, поддържано и от самите жители на Свищов. През 1856 г. обаче е направен опит да се преодолеят противоречията и населението от градските махали общо да поеме издръжката на училищата. Това става по инициатива на младите свищовци, които оформят местната интелигенция и се опитват, използвайки чуждия опит, да въведат по-прогресивни порядки в организацията на образованието.

Интересен е фактът, че в Свищов отрано се обръща внимание на образованието на жената. Не е случайно обстоятелството, че през 1820 г. в града е открито девическо килийно училище, а през 1841 г. започва да работи светско девическо училище.

По време на посещението на просветния министър Етем паша в Свищов през септември 1864 г. му е представен рапорт за състоянието на градските училища. Според него учащите се в българските учебни заведения са 718, а в турските – 203²³. Етем паша прави изявление пред местните турски първенци за намерението си да съдейства в дунавския град да се създаде общо училище за българските и турските деца²⁴. Тази идея няма случаен характер, а представлява обмислена мащабна акция на „но-

вите османи“ и Високата порта да нанесе удар на българското просветно движение. Свищовската визита на турския високопоставен чиновник предхожда пристигането на 5 октомври 1864 г. на новия генерал-губернатор на Туна вилает (Дунавския вилает) с център Русе – Ахмед Мидхат паша, в чийто четиригодишен престой се включва, от една страна, опитът да се прокара просветна реформа, която да заличи постепенно националната идентичност на българите, а от друга – да смаже в зародиш проявите на националноосвободителното движение. Отначало някои кръгове влиятелни българи от Свищов подкрепят идеята на правителството за разкриване на смесено българо-мюсюлманско училище, дори решават да поканят свищовеца Теодосий Сотиров Икономов, учител в Свищов (1862 г.) и директор на Болградската гимназия (1868–1869 г.), да оглави новото учебно заведение. Свищовци са провокирани от поведението на някои видни културни и просветни дейци – Никола Михайловски, Тодор Шишков, Драган Цанков, от члена на вилаетския административен съвет хаджи Иванчо Пенкович²⁵. Несъмнено свищовци са били повлияни силно и от авторитетната личност на съгражданина си Драган Цанков. Известен като привърженик на униятската идея в църковните борби, след спирането на вестника си

„България“ Цанков работи известно време като чиновник в паспортната служба и цензор на книжната продукция, внасяна през свищовското пристанище. След преместването си в Русе видният свищовец последователно е директор на Вилаетската печатница и директор на русенските училища, дори е включен в изработването на проекта за смесените училища в специалната вилаетска комисия. За усърдието си заслужава орден „Меджие“ V степен²⁶. Едва през 1867 г. Цанков, Михайлов и Шишков разбират опасността за българското просветно дело и за националната принадлежност на българите. От този момент Цанков става противник на реформата и съдейства за нейния крах²⁷. За провалянето на проекта на Мидхат паша и вилаетската комисия за Свищов допълнително спомага и свищовското съзаклятие от май 1867 г., съвпаднало с преминаване четата на Филип Тотю. За разлика от Свищов в други по-големи градове Мидхат паша успява да разкрие смесени училища – русенското и нишкото исляхане, училищата от типа руждие във Варна, Дупница, Търново, Видин²⁸. Разбира се, в определени случаи този тип училища са изигравали и положителна роля. В русенското исляхане например са обучавани писари за вилаетската администрация, коларо-железари, работници за корабно-ремонтната работилница и железопътната ли-

ния Русе–Варна, словослагатели за вилаетската печатница, матроси. За свищовските жители обаче липсата на българска просветна традиция, пренебрегването на християнското за сметка на мюсюлманските обреди и ритуали, преобладаващият турски език и възпитание се оказват достатъчна бариера, за да не бъдат възприети принципите на исляхането и на смесеното училище.

През 1866 г. се извършва важен акт за по-нататъшното развитие на просветното дело в града – обединяват се градските училища. Образува се общо градско училищно настоятелство, съставя се осемчленна комисия по издръжката. Събрани са необходимите средства за построяването на „главно училище“. За главен учител на двете класни училища в града е назначен Петър Ангелов. От шестте учители трима са с висше образование. През 1869 г. в Свищов пристигат учителят по пеене и музика Янко Мустаков; разградският учител и автор на „Словар францужко-българско-турски за най-употребителните думи“ (1868 г.) и учебни помагала Стефан Илиев Попов; завършилият в Русия габровец Игнат Иванов – преподавател по алгебра и физика в Преображенското класно училище, и Илия Христович, също от Габрово и преподавател в Преображенското училище. Показателен факт, характеризиращ Свищов ка-

то просветен център, е обстоятелството, че учителите Стефан Попов, Игнат Иванов и Илия Христович пристигат тук от самия вилаетски център Русчук. Очевидно на новото място са създадени по-благоприятни условия и за устройването им, и за пряката им работа. Дял за привличането на нови преподаватели несъмнено се пада на общото училищно настоятелство в Свищов. На следващата година в града учители са Илия Христович, Ал. Димитров, Луксандро Владимиров, Дончо Манчев и учителките Варвара и Матрона²⁹. През 1871 – 1872 г. е открит и пети клас за по-подготвени ученици. Интересна практика на свищовските училища е да се дава по-голяма самостоятелност на учащите се, като се акцентува повече на засиления родителски контрол при самоподготовката им. Краят на учебната година завършва с изпити, които се провеждат от 14 юни до 2 юли.

Посетилият през 1874 г. Свищов учен-пътешественик Феликс Каниц отбелязва в книгата си „Дунавска България и Балканите“, че всяка от трите свищовски махали има мъжко и девическо училище, като учениците са 411 момчета и 186 момичета. Само в средната махала училището се състои от четири класа, на които преподават 13 учители и 7 учителки по предметите обща и българска история, граматика, физика, ботаника, алгебра,

геометрия, турски и френски език, философия, богословие. Учениците са 90, а ученичките 46³⁰.

Благоприятни условия за развитие в Свищов през шейсетте-седемдесетте години на миналия век намират девическите училища. До 1876 г. основно училище за девизи се организира в Долната махала, в дома на Николай Цветков. През 1876 г. в същата махала се открива класно девическо училище в къщата на поп Теодосий. Долният етаж на Петропавловското училище се използва от малките ученички. Преподаватели са Илия Христович, Петър Ангелов, Петър Дечев, д-р Бърнев, Игнат Иванов, а с решение на църковната градска община от 4 август 1872 г. за преподавателка е привлечена и чужденка – Сара Шпанея.

Още през 1841 г. в Горната махала се полагат основите на девическото образование при началното обучение. То е организирано от учителя Христки Павлович, а самият преподавател е свещеник Иван, който учи в своя дом в продължение на десетина години малките ученички. По инициатива на женското дружество „Съгласие“ в началото на седемдесетте години на века започва да функционира и девическо училище в Средната махала на Свищов. Зданието се строи от дружеството с подкрепата на общината и цели да обучава малките момичета от махалите „Св. Димит-

рий“ и „Св. Преображение“³¹.

Както на много други места във Възрожденска България, ръстът в църковните дела върви успоредно с развитието на просветата. Така свищовци, след като през 1867 г. майстор Н. Фичев изгражда уникалната трикорабна църква „Света Троица“ в центъра на града, решават с излишния материал да направят здание за долномахленското девическо училище към самата църковна сграда. В това училище преподават през следващите години Еленка Серафимова, Сара Шпанея, Тодорица Гергицова.

В този период свищовската интелигенция търси разнообразни форми за просветното дело. През 1872 г. по инициатива на читалищното настоятелство е открито неделно училище за калфите и чираците, като е назначен и преподавател – учителят Пантелей П. Стоянов. На 2 февруари 1873 г. е приет уставът на ученическото дружество „Плод“, една малко позната за времето си дружествена организация на свищовските училища.

Интересна форма на обучение въвежда католикът българин от Банат Фердинанд Дечев през 1872 г., когато организира в Свищов свое частно девическо училище. В него се обучават ученички от 6 до 15-годишна възраст. Учи се домакинство, ръкоделие, общообразователни предмети с немски език, има добре организиран пансион³².

Само една учебна година (1873 – 1874) просъществува първото в България частно търговско училище. То е организирано от Димитър Емануилов Шишманов. Преди откриването му видният свищовски общественик и търговец издава в Русе в началото на 1873 г. рекламна брошура-проспект „Първо българско приватно търговско училище на Д. Е. Шишманов в Свищов“, където разкрива причините, целите и задачите на новото учебно заведение. То трябва да бъде такова специално училище според автора, което да спомогне за развитието на индустрията и търговията. В него ще се преподава практична търговска аритметика, търговска география, търговска история, търговска терминология, търговска и обща статистика, наука за запознаване с естествените и природни артикули, турски език, просто и цялостно търговско счетоводство, търговски закони, краснописание, свободно рисуване, френски и немски език³³. Това училище функционира цяла учебна година. В края на юни 1874 г. са проведени в тържествена обстановка годишните изпити в присъствието на видни свищовски търговци. На завършилите са издадени специални свидетелства, в които се отбелязва кои дисциплини са завършени: пълно книговодство, практическа аритметика, силите и правдините и менителницата и рисуване³⁴. Освен тези основни дис-

циплини очевидно е имало и предмети, по които се е преподавало, както е обявено и в брошурата-проспект, но Д. Е. Шишманов е предпочел да включи главните, които са целели в самото свидетелство да имат препоръчителен характер и да послужат на притежателя си пред общините и търговските къщи в страната.

Занятията в частното търговско училище са се провеждали в широка стая в долния етаж на Петропавловското училище в Долната махала, където са ставали и театралните читалищни представления. За ползването на тази своеобразна зала-салон Д. Е. Шишманов получава разрешение от църковно-градската община. В нея са разположени чиновци, по-високи от обикновените. За часовете, които преподава, Д. Е. Шишманов се подготвя старателно и е ангажиран почти през целия ден³⁵. Учебната такса е възлизала на 20 австрийски жълтици за първата и 15 за втората година³⁶. След направен донос обаче властите се намесват и забраняват по-нататъшната работа на това първо по рода си училище в страната.

Освен с вдъхновената си просветителска мисия на възрожденци свищовските учители през този период се включват дейно в обществено-политическия живот – полагат основите на първото в страната читалище, воюват за независима бъл-

гарска екзархия, стават участници в националноосвободителните борби. С ясна и твърда гражданска позиция през Възраждането се изявяват архимандрит Неофит Хилендарски Бозвели, Емануил Васкидович, Теодор Хрулев, Петър Ангелов, Васил Манчев, Стефан Попов, Димитър Е. Шишманов. Наклеветен от търновския гръцки владика, учителят Теодор Хрулев, родом от Ляковец и дългогодишен преподавател със заслужен авторитет сред свищовското гражданство, бива осъден и заточен в Диарбекир през 1864 г.³⁷ Няколко месеца покъсно е отровен. Преследван и интерниран заради участието си в църковно-националното движение е и учителят Васил Манчев. През 1867 г. след преминаване четата на Филип Тотю край Свищов отново е арестуван и заточен в Ангора (дн. Анкара), като е освободен едва през 1872 г.

Свищовските учители оставят богато книжно наследство. Творбите им са свързани преди всичко с авторство и съставителство на учебна и учебно-помощна литература, но се забелязват и книги с енциклопедичен характер, с публицистична насоченост. Мнозина са издатели, редактори и преводачи. Сред утвърдените имена завинаги остават Неофит Бозвели и Емануил Васкидович, Христати Павлович, Теодор Хрулев. В общия книжовен процес участват и други учи-

тели – автори с издателски прояви от дунавския град – Янко Мустаков, Димитър Е. Шишманов, Йован (Иван) Стоянович, Николай Павлович, Васил Манчев, Найден Попстоянов, Стефан И. Попов.

Просветното дело през Възраждането обаче не е осъществено от една малка прослойка на новата българска интелигенция. Напротив, то обхваща широки слоеве от населението – търговци, занаятчии, свещеници, които оказват съществена материална и морална подкрепа на българското училище, участват в неговото управление и издръжка. Свищов е един от големите градове в страната, където тези процеси отчетливо се открояват и сочат едно ново мислене, разкрепостено от средновековни догми, обърнато към съвременните европейски достижения на науката и културата.

Не на последно място трябва да отбележим и още един значим фактор, който влияе на процесите през българското Възраждане – личността на твореца. Само дълбоко убедени в родолюбивото, народополезно дело българи успяват през трийсетте и четирийсетте години на миналия век да формират в своите произведения новите идеи на времето, да ги представят в общодостъпен план. И тук първи са дейците на просветното дело, които не се затварят в регионалните мащаби на своя град, а търсят формиращите се общонационални измере-

ния на книжовността, просветата, новия светоглед. Сред тях са и свищовските учители – Неофит Бозвели и Емануил Васкидович със „Славяноболгарское детеводство“ (1835 г.), Христаки Павлович с литературната преработка и първата печатна версия на Паисиевата история, придобила популярност като „Царственик или история българская“ (1844)³⁸, Теодор Хрулев с превода на широкоизвестната „Ижица“ от Доситей Обрадович, Янко Мустаков с дейността си като пръв български композитор и учител по нотно и хорово пеене³⁹, Николай Павлович като един от първите в страната радели за организиране на българско художествено образование⁴⁰, Димитър Е. Шишманов – като организатор на първото в България частно търговско училище, първообраз на бъдещата търговска гимназия в Свищов.

За успеха на просветното дело в дунавския град през Възраждането съдействат щедрите дарения на богати търговци. След Филип Сакеларевич значителни дарения на свищовските училища оставят Иван х. Ангелов, Парашкев Димитров, Иван Атанасов, Стефан х. Ангелов, търговецът в Галац Антаки. Най-големият дарител през седемдесетте години на миналия век е търговецът Тодор Миланович. Той завещава за нуждите на просветата в града 21 000 рубли, 1052 фиоринта и 3000 жълтици, както и недвижи-

ми имоти⁴¹. През 1869 г. по инициатива на свищовските граждани Григор Начович, Д. Г. Анев, Н. С. Ковачев, Гаврил Аврамов, Иван Маринов, Хр. Соколов, Георги Паница, Х. Аврамов и др. във Виена се създава българското дружество „Напредък“, чиято цел е подготовянето на учители българи в австрийската столица за нуждите на родното образование.

През 1845 г., на връщане от голямата си обиколка из българските земи, видният руски учен пътешественик Виктор Григорович минава и през Свищов. Тук престоява известно време, където се запознава и води разговори с „одним из первых зачинателей болгарской письменности Христаки Дупничанином“⁴². Това е и една своеобразна оценка за Христаки Павлович и високото за времето си равнище на българското образование в Свищов. Може да се твърди, че този високо ерудиран преподавател с енциклопедични познания и възможности в учителската професия създава своеобразна школа. Неговите възпитаници Петко Рачев Славейков, Драган Цанков, Николай Катранов – прототип на Инсаров от романа „В навечерието“ на Ив. С. Тургенев, Теодор Хрулев, Григор Начович, Никола Михайловски, Андрей Робовски оставят име на бележити обществени и културни дейци през Възраждането и следосвобожденска България.

Когато правим изводи за приносите на Свищов към просветното дело през Възраждането, не може да не се съгласим със справедливата оценка на Жечо Атанасов, че „взаимоучителната метода в България била вече приложена още през 1815 г. в Свищовското училище и заслугата за това се пада на Емануил Васкидович“⁴³. От тази дата до самото освобождение на Свищов през лятото на 1877 г. педагогическата мисъл и просветата в този оживен български град търпят

непрекъснато развитие, усъвършенстват се формите на обучение, изграждат се нови училища, привличат се за преподаватели високообразовани личности, които са носители на общонационални и значими идеи, издигащи българския дух, развиващи българската традиция, но заедно с това утвърждаващи нова, европейска ориентация на поведение и мислене – онези фактори, допринесли значително за този изключителен феномен, който наричаме Българско възрождане.

БЕЛЕЖКИ

- ¹ ДА - В. Търново, ф. № 1162, оп. 2, а. е. 6, л. 4.
- ² ДА - В. Търново, ф. № 1162, оп. 2, а. е. 6, л. 3.
- ³ Г а н ч е в, Ст. Свищов. Принос за историята му. Свищов, 1929, с. 80.
- ⁴ ДА - В. Търново, х. 1162, оп. 2, а. е. 6, л. 7.
- ⁵ Свищов в миналото и днес (науч. сб.). С., 1980, с. 104.
- ⁶ ДА - В. Търново, ф. № 1162, оп. 2, а. е. 6, л. 6.
- ⁷ А т а н а с о в, Ж., М. Л ю л ю ш е в / и др. История на педагогиката и българското образование. В. Търново, 1993, с. 270.
- ⁸ ДА - В. Търново, ф. 1162, оп. 2, а. е. 6, л. 8.
- ⁹ М а н ч е в, В. Спомени. Дописки. Писма. С., 1982, с. 23.
- ¹⁰ Цит. съч., с. 24.
- ¹¹ Цит. сб. Свищов в миналото и днес, с. 104 и следв.
- ¹² ДА - В. Търново, ф. № 1162, оп. 2, а. е. 7, л. 4.
- ¹³ ДА - В. Търново, ф. № 1162, оп. 2, а. е. 7, л. 8 - 9.
- ¹⁴ Пак там.
- ¹⁵ Пак там, л. 5.
- ¹⁶ НБКМ - БИА, ф. 14, а. е. 1, л. 14 - 15.
- ¹⁷ Пак там, л. 17.
- ¹⁸ Пак там, л. 21.
- ¹⁹ Пак там.
- ²⁰ НБКМ - БИА, ф. № 16, а. е. 1, л. 66; ф. 154, а. е. 8.
- ²¹ НБКМ - БИА, ф. № 16, а. е. 1, л. 67; II А 1706; II А 7754; II В 1658 - 1659.
- ²² М а н ч е в, В. Цит. съч., с. 49 - 50.
- ²³ Г а н ч е в, Ст. Цит. съч., с. 124.
- ²⁴ Пак там.
- ²⁵ П л е т н ъ в, Г. Мидхат паша и управлението на Дунавския вилает. В. Търново, 1994, с. 161

²⁶ Пак там.

²⁷ Пак там.

²⁸ П л е т н ъ в, Г. Цит. съч., с. 168.

²⁹ Г а н ч е в, Ст. Цит. съч., с. 127.

³⁰ Цит. съч., с. 128.

³¹ Цит. съч., с. 129.

³² Цит. съч., с. 140.

³³ ДА - В. Търново, ф. № 1162, оп. 2, а. е. 9, л. 25.

³⁴ ДА - В. Търново, ф. № 1162, оп. 2, а. е. 9, л. 28.

³⁵ ДА - В. Търново, ф. № 1162, оп. 2, а. е. 9, л. 27.

³⁶ Пак там.

³⁷ Х р и с т о в, Г. Свищов в миналото 86 - 1877 г. Свищов, 1936, с. 110.

³⁸ Г е н ч е в, Н. Българско Възраждане. С., 1988, с. 176 - 177.

³⁹ ДА - В. Търново, ф. № 1162, оп. 2, а. е. 15.

⁴⁰ Х р и с т о в а, Л. Прекрасните художества трябва да служат за развитие и облагородяване на чувствата. 100 години от смъртта на Николай Павлович. - Библиотека, 1994, II, № 2.

⁴¹ Х р и с т о в, Г. Цит. съч., с. 58.

⁴² Г а н ч е в, Ст. Цит. съч., с. 100.

⁴³ А т а н а с о в, Ж. Неофит Бозвели, С., 1974, с. 28.